

Bíró-Balogh Tamás

Gárdonyi Géza három dedikációja

Gárdonyi Gézával kicsit hasonlóképpen bánik a magyar irodalomtörténet-írás, mint Fekete Istvánnal. Minden iskolát végzett ember ismeri a nevét, olvasott tőle – mert kellett – legalább egy művet, az *Egri csillagok*at. Ugyanakkor éppen ez a regény – mint kötelező olvasmány nagyon megosztó olvasmány: sokak számára kellemetlen emlék, mások számára alapmű. Gárdonyi írói alakja pedig – anélkül, hogy a közolvasó az *Egri csillagok*hoz fűződő saját emlékének túl ismerné – szintén megosztó: vagy kedvelik és rajonganak érte, vagy csak rálegyintenek. Az *Egri csillagok* kötelező olvasmánnyá válása pedig legalább ugyanannyira deformálta az olvasók szemében az életművet, mint a *Tüskevár*: ezek az ikonikus művek elnyomják a többi, és saját tapasztalatom, hogy még az egyetemi hallgatók sem tudnak Gárdonyitól (vagy épp Feketétől) más művet megnevezni. Ugyanakkor tagadhatatlan tény, hogy az *Egri csillagok* 2005-ben megnyerte A *Nagy Könyv* szavazást és ezzel a „Magyarország legkedveltebb regénye 2005” címet, azonban ez – éppen a megítélési tapasztalatok ismeretében – csalóka dicsfény, a győzelemnek több összetevője volt. (A *Tüskevár* itt a 11. helyezést érte el.)

Gárdonyit szintén rokonítja Feketével, pontosabban annak 2000 előtti utóéletével, hogy a valós irodalomtörténeti feldolgozása mind a mai napig nem történt meg.¹ Életművének nincs kritikai kiadása, levelezését nem gyűjtötték egybe, ezek hiányában részletes monográfia sem született róla. Az alapkutatások közé tartozik – illetve tartozna – az író dedikációnak összegyűjtése is, de alig van Magyarországon ma olyan alkotó, akinek esetében ez megtörtént.

A saját életében roppant népszerű író alakja köré halála után rögtön kultusz épült, a rajongás pedig mára az antikvár könyvkereskedelem „csúcskategóriás” szerzői közé emelte: dedikált könyvei, levelei rendre több százezer forintos áron kelnek el, de volt már példa millió fölül leütésre is. Ennek okai között persze a számba vehető kézjegyek viszonylagos kis száma is megemlítendő: Gárdonyi amilyen sokat írt, olyan keveset dedikált – ebben a nyilvánosságtól visszahúzódó jellege, zárkózott életformája és az egri „remetelét” is szerepet játszott. Általánosságban kijelenthető, hogy Gárdonyi kézjegyei ritkán bukkannak föl árveréseken.

Gárdonyi dedikációi, mint látni lehet, legtöbbször röviddek, az ajándékozás pusztá gesztusát rögzítik. De nem is kell cirkalmas, soksoros ajánlás ahhoz, hogy a

¹ Fekete István esetében ez a feldolgozó munka évtizedekig elmaradt, de azóta már megtörtént: Sánta Gábor (1968–2016) szegedi irodalomtörténész módszeresen feldolgozta az *egész* életművet. Sajnos korai halála megakadályozta őt kutatásainak szintézisében.

kapcsolat dokumentálva legyen. Egy-egy dedikációnak önmagában is lehet története – erre alább három példát hozok –, összegyűjtve azonban megrajzolják az író irodalmi kapcsolathálózatát. Ezért minden egyes ajánlás ugyanolyan fontos.

Alábbiakban három olyan Gárdonyi-dedikációt közlök, amely a közolvasó számára talán elsősre nem túl izgalmasak, mert a címzettek neve talán nem sokat mond. Ugyanakkor éppen ez az izgalmas bennük: némi kutatással kideríthető, Gárdonyi kiknek és miért adott könyveiből.²

A kékszemű Dávidkáné, ez az 1899-ben megjelent történelmi kisregény Gárdonyi fő művének, az *Egri csillagoknak* „melléktermékeként” született. Ez a történet szintén a török időkben játszódik, főszereplői Kis Andor és Tegzős Ilona, akit nevelőszülei, akarata ellenére, egy Dávidka nevű módos gazdához adnak feleségül. A szerelmesek azonban nem tudnak egymás nélkül élni, és a regény végén – szinte mesei fordulattal – mégis egymáséi lesznek. Igazi romantikus történet, történelmi háttérrel, melynek alapját egy nagykőrösi boszorkányper aktái adták. Sőt, mint a kutatás kimutatta, a regényben Gárdonyi saját fiatalkorát is megírta, hiszen az író gyerekkori szerelmét szülei egy Dávidka nevű módos paraszthoz kényszerítették.

Az első kiadás egyik példányába Gárdonyi az alábbi ajánlást írta:

Főtisztelendő / dr. Werner Adolf urnak / tiszteletem csekély jeléül / Gárdonyi

A dedikáció címzettjét jegyzi a hazai irodalomtörténet, az egyháztörténet és az egri helytörténet is.

Werner Adolf Vilmos (1867–1939) ciszterci szerzetes, zirci apát, tanár és irodalomtörténész teológiát és bölcsészetet végzett. 1890-ben szentelték pappá, majd egy évvel később a budapesti egyetemen magyar–latin szakos középiskolai tanári oklevelet is szerzett. A székesfehérvári ciszterci gimnázium tanárává nevezték ki, ahonnan 1895-ben Egerbe helyezték át. Egy újabb áthelyezést követően 1904-től 1917-ig a bajai rendház főnöke volt. 1917-től újra Egerben élt, és a helyi ciszterci gimnáziumban tanított, melynek 1924-ben igazgatója is lett. 1921-ben tankerületi főigazgatóvá nevezték ki. 1924-ben apáttá választották, a pápa pedig a violaszínű zuchetto és birétum viselésének engedélyezésével tüntette ki. Ezután Zircen élt.

² A dedikációkat keltezésük szerint adom. Mindhárom dedikált kötet az antikvarium.hu árverésén került digitális kalapács alá. A *Kékszemű Dávidkáné* a 2021. február 28-án záruló 12. dedikált könyvek árverésének 53. sz. tétele, a *Fehér Anna* a 2020. október 25-én véget ért 11. dedikált könyvek árverésének 52. sz. tétele, míg a *Szunyoghy Miatyánkja* pedig 2021. május 30-án befejezett 13. dedikált könyvek árverésének 64. sz. tétele volt. A kötetekről én írhattam annak idején szakmai tételleírast – köszönöm az antikvarium.hu cégnek, hogy a könyveket így hamarabb és alaposabban megismerhettem.

A nevelésügy terén szerzett érdemei elismeréséül a Horthy Miklós kormányzó 1929-ben a II. osztályú magyar érdemkeresztet a csillaggal adományozott neki. Magyar irodalmi, művészettörténeti és pedagógiai témákban is jártas volt, irodalomtörténeti tanulmányokat írt többek között Gvadányi Józsefről, Kisfaludy Sándorról és Vörösmarty Mihályról.

Mivel egy ideig Gárdonyi és Werner mindketten Egerben éltek, természetesen ismerték egymást. Sőt, mint ahogy a dedikáció címzettjének egy leveléből kiderül, rendszeresen találkoztak is. Werner a már nagybeteg író utolsó napjaiban, 1922. október 27-én írta Egerből a Légrády kiadónak: „Idestova húsz éve, hogy minden vasárnap délután meglátogatom Gárdonyi Gézát”.³

Gárdonyi Géza utolsó betegsége alatt már nem tudott egri remetelakjából ki-mozdulni. Utolsó látogatói pedig éppen ciszterci tanárok voltak: amikor elterjedt a hír, hogy az író megbetegedett, „az utolsó délután” Petro József, Torday Ákos és Werner Adolf mentek föl hozzá.⁴ Werner tehát egyike volt azoknak, akik utoljára beszéltek Gárdonyival.

Az író halála után pedig egyik alapítója lett a Gárdonyi Géza Társaságnak, és a társaság tiszteletbeli elnökeként halálíg részt vett „az egri remete” emlékének ápolásában.⁵

A *Fehér Anna – „betyár-történet 3 felvonásban”* című, 1906-ban megjelent kötet egyik példányába írt dedikáció így szól:

Lipcsey Erzsébet kisasszonynak / öreg barátja: / Gárdonyi Géza

Az ajánlás címzettje nem irodalmi személy, viszont nagyon közel állt az irodalomhoz: köztisztviselőként álló családjának több tagja is írással foglalkozott, és mivel ráadásul Egerben éltek, közeli kapcsolatban álltak Gárdonyival.

A Lipcsey család Hunyadi Mátyásig tudta visszavezetni a vérvonalat, nemesi előnevük bilkei volt. Generációkra visszamenőleg vezető szerepet tölthettek be Eger közigazgatásában. A címzett édesapja, Lipcsey Péter kormányfőtanácsos és Eger közjegyzője, emellett – ahogy a sajtó is megírta – „Gárdonyi Gézának barátja volt és nagy tisztelője”.⁶

Erzsébetnek több testvére közül az egyik bátyja Lipcsey Ádám (1864–1910) író, újságíró volt. Ő a budapesti jogi egyetem elvégzése után 1888-ban Szegeden lett

³ Sz. Király Júlia: *Gárdonyi utolsó levelei*. In: *Agria L. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*. Szerk.: H. Szilasi Ágota, Várkonyi Péter, Bujdosné Pap Györgyi, Császi Irén. Eger, 2017. 263–280.

⁴ [Petro József:] *Gárdonyi Géza utolsó órái*. Új Nemzedék, 1922. nov. 11. 5.

⁵ Szecskó Károly: *A Gárdonyi-kultusz kezdetei Egerben*. Agria, 2015. tél. 103–117.

⁶ [e. m.] *Egy munkában eltöltött élet... Egre Népujság*, 1929. febr. 16. 3.

újságíró. Gárdonyi ugyanekkor szintén a dél-alföldi városban élt és dolgozott hírlapíróként – Gárdonyi és Lipcsey találkozására törvényszerű volt. Lipcsey Ádám életében öt kötete jelent meg. Egy sajtóafférjukra visszaemlékezve Ady Endre is elismerően írt róla. „Még szegyenlem is, hogy szegény Ádámmal gorombáskodnom kellett, de hát őt nagyon tiszteltem és szerettem, s valóban fájt a bántása.”⁷

Lipcsey Erzsébet 1907. november 24-én Egerben férjhez ment Gagyhy Déneshez (1873–1923) akkor pozsonyi főreáliskolai tanárhoz, aki íróként is ismert volt már akkor.⁸ Így férje lett a második író Erzsébet családjában. Gagyhy a házasság előtt többfelé élt, amerre vezényelték tanárként, oda költözött – tanított pl. Szegeden is –, így 1907-től Erzsébet férjével szintén Pozsonyban élt. 1909-ben költöztek Budapestre – immár véglegesen letelepedve ott. Egy 1912-es irat szerint címük: IX. Bakáts u. 3., és Lipcsey Erzsébet foglalkozásaként is tanárt tüntettek föl. Lányuk, Lipcsey Éva Mária 1935-ben Szentkirályi Ede tüzérfőhadnagy felesége lett.⁹

A *Fehér Annát* Gárdonyi 1905 elején, kifejezetten Fedák Sári részére írta. A darab bemutatója 1905. november 24-én volt a Király Színházban, de szerzője csak mérsékelt sikert aratott vele. A korabeli színikritikusok és az operettekhez szokott-szoktatott nézők nemigen tudtak mit kezdeni Gárdonyi műfaji újításával: a 19. századi népszínmű helyett 20. századi népdramát alkotott. Újítását félig meg nem értés fogadta, pedig a *Fehér Anna* nagyon is „korszerű” darab volt: az 1905-ös esztendő jelentős fordulat a magyar népi hagyományokhoz való fordulásban, hiszen ekkor indul első gyűjtő útjára Kodály Zoltán, majd nem sokkal később Bartók Béla. A népi figura, a betyár alakja sem volt ismeretlen a magyar irodalomban, elég csak Rózsa Sándorra gondolni, de Gárdonyi előtt írt betyártörténetet pl. Petőfi Sándor, Eötvös József, Tömörkény István is.

Gárdonyi azonban annyira népszerű író volt, hogy még a felemás fogadtatású drámája is szinte azonnal a színpadi bemutató után megjelent könyv alakban: bár 1906-os kiadási évvel látott napvilágot, korabeli szokás szerint már előző év karácsonyan kapni lehetett.¹⁰

A darabot egy évvel később, 1907. április 7-én bemutatták Egerben is – ekkor bizonyosan látta a Lipcsey-család –, majd év végén, amikor életmű-sorozatban kiadták Gárdonyi munkáit húsz kötetben, a 18. kötet – *A Fekete nap* című színmű mellett – szintén tartalmazta a *Fehér Annát*. (Az író tényleg annyira népszerű

⁷ Ady Endre: *Távol a csatatérről. Az értelmetlen versek*. Világ, 1915. jún. 27. Újraközölve: In: Uő: Összes prózai művei. 11. kötet. *Cikkek, tanulmányok, feljegyzések. 1913. január – 1918. december*. Sajtó alá rend.: Láng József. Bp. 1982. Akadémiai. 94–95.

⁸ *Pesti Napló*, 1907. nov. 27. 11.

⁹ *Budapesti Hírlap*, 1935. szept. 15. 16.

¹⁰ *Corvina*, 1905. dec. 20. 223.

volt, hogy a meghirdetett sorozat 19. és 20. darabja ekkor még kész sem volt: „Két újabb kötet”, előlegezte meg neki kiadója, a Singer és Wolfner.¹¹⁾

Az író nem keltezte ajánló sorait, így leginkább a könyv megjelenési idejéből következtethetünk rá: az író és a Lipcsey család közötti közeli barátság miatt Erzsébet nagy valószínűséggel az elsők között kaphatott belőle.

A *Szunyoghy Miatyánkja* című regényt Gárdonyi 1913-ban – tehát még az első világháború előtt – írta, de kötet formában csak 1916 áprilisában jelent meg. A mű kivételes darab az életműben, Gárdonyi utolsó írói korszakának legjelentősebb alkotása, ugyanakkor a magyar lélektani regény egyik legkorábbi példájának egyike.

Az első kiadás sikere miatt egy évvel később került piacra a könyv második kiadása. Ennek egyik példányába írta bele Gárdonyi:

[... ...] kedves barátomnak / dr. Dobai Jánosnak / Gárdonyi Géza

A címlap tetejére a kiadó azt jegyezte föl, hogy a regény második kiadásából ez:

Az első példány! Singer és Wolfner / 917. VII / 17

Ezt az „első példányt” nyilvánvalóan maga Gárdonyi kapta, így a könyv első tulajdonosa ő volt. Igaz, hogy csak rövid ideig, mert nem sokkal később dedikálta egy „kedves barátjának”.

A címzett kevésbé ismert, leginkább talán csak a felvidéki magyar irodalom kutatói ismerik a nevét. Érdeemes tehát kicsit bővebben szólni róla, már csak azért is, mert nemcsak volt annyira fontos, hogy Gárdonyi dedikált neki, hanem könyvének „első példányát” adta.

Dobai János (Szeged, 1888. április 13. – Budapest, 1954): tanár, szerkesztő, irodalomszervező. 1911-ben végzett a budapesti tudományegyetemen, magyar, latin és filozófia szakos középiskolai tanárként kapott oklevelet. Bölcsészdoktori értekezését filozófiából írta (*Seneca jog- és állambölcselete*. Budapest, 1911). 1912-től nyugdíjaztatásáig tanárként dolgozott. Az 1912/13-as tanévben még Budapesten, a Magyar Királyi Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziumában tanított; közben, 1913 márciusában a Budapesti Philologiai Társaság tagjául választotta. A tanév végén áthelyezték, és 1913-tól a Pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnázium oktatója lett, de szintén csak egy évig, mert egy újabb áthelyezéssel Aradra került, az Aradi Királyi Főgimnáziumba. Itt négy évig tanított, majd az 1917/18-as tanévre az Újpesti Állami Főgimnáziumhoz nevezték ki, viszont valami (egyelőre még nem ismert) ok miatt mégsem itt, hanem újra Pozsonyban kezdett tanítani, egykori

¹¹ *Új Idők* 1907. nov. 3. 459.

munkahelyén. Egy évtizedig dolgozott és élt a felvidéki városban, majd 1927-ben Budapestre költözött, és a II. kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnázium és Ferencz József Nevelő Intézetben vállalt állást. Magyar, latin, filozófia és történelem voltak a tanított tantárgyai. 1943 áprilisától a tanév végéig, majd a következő teljes tanévben betegszabadságon volt; 1944-ben maga kérte nyugdíjaztatását. Tanári működése mellett tagja volt a pozsonyi Toldy Körnek (főtitkári tisztségben) és az Országos Gárdonyi Irodalmi Társaságnak. Rövid életrajzi szócikke kisebb hiányosságokkal és pontatlanságokkal megtalálható *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikonában* (2004).

Irodalmi munkássága főműve a Pozsonyban megjelent *Új Auróra* évkönyvek szerkesztése volt. 1922 és 1927 között hat antológiát állított össze a Felvidék irodalmából, amikor is távoznia kellett. „Ez a szerkesztőváltás kisebbségi magyar tragédiát takar, és ezért nem lehet közömbösen elsiklanunk felette. Dobai János kilenc küzdelmes éven át fáradozott, hogy eleven életet vigyen a tespedő felvidéki magyar kultúréletbe, hogy egybegyűjtse a magyar nemzeti szellem kultúrmunkáit. Most végre – úgy látszik – sikerült elnémítani, de önfeláldozó munkássága nem volt hiábavaló” – írták róla egy fővárosi lapszemlében.¹²

A korábban fellelt források szerint Dobai kétszer írt Gárdonyiról, de egyszer sem az író életében. Először nem sokkal Gárdonyi halála után,¹³ majd éppen egy évtizeddel később, az író halálának tízéves fordulójára, Gárdonyi budapesti szobrának felavatása alkalmából.¹⁴ Ez utóbbi írói jellemzés többször hivatkozott tétel a szakirodalomban.

Jelen példány előkerüléséig nem sikerült kapcsolatot találni Gárdonyi és Dobai között. Gárdonyi huszonöt évvel volt idősebb, egy teljesen másik generációhoz tartozott, és bár két „közös” városuk is volt (Gárdonyi 1890–91-ben Szegeden újságíróskodott, majd innen éppen Aradra szegődött), nem valószínű, hogy találkozott a két éves Dobai Jancsikával. (De még a szüleivel sem: Dobai törvénytelen gyermekként született, édesanyja dorozsmai hajadon volt.)

Kérdés, hogy akkor az író miért adta mégis Dobainak mint „kedves barátjának” a könyve első példányát?

A magyarázat szó szerint a könyv lapjai között lapult, egy lapkivágat formájában. A megsárgult és töredező (háborús) papír az *Aradi Közlöny* egy 1917. augusztusi számának tárcája, mégpedig „Dobai János dr.” *Gárdonyi Géza* című írása. Nyilvánvalóan maga Dobai tette el, mégpedig éppen ebben a kötetbe, hogy meg-

¹² f.: *Új Auróra. Napkelet*, 1927. márc. 1. 266–267.

¹³ Dobai János: *Gárdonyi Géza*. In: *Új Auróra. Irodalmi almanach*. Pozsony, 1923.

¹⁴ Dobai János: *Gárdonyi Géza író művészete*. In: *A bpesti II. ker. kir. egyetemi kath. reálgimn. értesítője*, Bp., 1933

őrizzé. Az irodalomtörténet-írás számára eddig ismeretlen cikk ugyanis abból az alkalomból született, hogy Aradon szárnyra kapott a hír, hogy a helyi „megüresedett kultúrigazgatói állásra jelenleg a legkomolyabb jelölt a magyar irodalom illusztris képviselője: Gárdonyi Géza”, és hogy Dobai, aki bár nem született aradi, és nem is régóta él a városban, ennek mennyire örülne, és milyen jól járna a város. Cikkében vallomással is él: „Gárdonyi Gézát személyesen ugyan nem ismerem, de ismerem lelkét írásaiból, mint amelyek igazgyöngyei, kikristályosodásai az ő finom, érzékeny, igaz magyar lelkének.”¹⁵

Gárdonyi és Dobai tehát nem ismerték egymást, viszont Gárdonyi olvasta a Dobai által írt cikket, és frissen megjelent könyvének megküldésével köszönte meg a jó szókat. Nem is akárhogy: az első példányt adta az ismeretlen cikkírónak.

Egyvalamire nincs magyarázat: ki és miért vakarta ki a dedikáció első két szavát.

¹⁵ Dobai János: *Gárdonyi Géza*. Aradi Közlöny, 1917. aug. ?.